támaszthatják): nem tudomány, hanem inkább művészet. Miért éppen az a jó árfolyam, ami még megenged egyfajta inflációfékező felértékelődést, de nem túl sok ahhoz, hogy a versenyképességet ne ássuk alá, és ne vágjuk falhoz a folyó fizetési mérleget? És nehogy az exportnövekedés kárt szenvedjen.

Mindenki eszméletlenül bízik abban, hogy az ország jó irányba halad, és hogy három év múlva úgyis tagja lesz az EU-nak (ahol magas kamatok vannak!), plusz még az, hogy felértékelődik a valuta is, most ömlik be a pénz az országba, és ezt a pénztömeget nem tudja elég gyorsan sterilizálni a jegybank. Meg kell nézni, Magyarországnak hogyan sikerült versenyképessége java részét elvesztenie csak amiatt, hogy erre nem figyeltek oda.

Végül néhány pontban elmondanám immár nem a makroökonómia, hanem a reformok vonatkozásában észrevételeimet. Akármilyen színezetű kormány alakul a választások után, útravalóul tanácsolom, hogy Romániában immár nem az államháztartási deficit mértéke a baj, ezt 2,7 százalékra nyomták le Bukarestben, ami messze alacsonyabb, mint a növekedés. Elmondható Budapestnek, hogyan csinálják itt ezt a stabilizációt. Ott van négy százalékos gazdasági növekedés, és mindenki örül, hogy az milyen jó, na de mellette van a hat százalékos államháztartási deficit. Ezek után mondom: Romániában nem az a feladat, hogy a deficitet még jobban lenyomjuk, hanem elsősorban az államháztartási szektort, a fiskális szektort (méreteiben) kell visszafogni. Mert ez túl nagy, és óriási súllyal ránehezedik a szárba szökkenő magángazdaságra. Az adórendszert áramvonalasítani kell, javítani kell továbbá az adózási fegyelmet és az adóbegyűjtési folyamatot is.

Mindenképp fontosnak tartom az átmenet ezen szakaszában a mélyre szántó egészségügyi és oktatási reformot, elsősorban azért, mert ha mi gyorsan fel akarunk zárkózni, csak úgy tudunk, hogyha egészséges és jól képzett munkaerőnk lesz. Engedjék meg nekem ezt a pusztán közgazdász, utilitáriánus szempontot. Ha nem lesz ilyen munkaerőnk és jó munkalehetőségünk, akkor a lakosság mobil, jól képzett része elmegy külföldre. Ma több mint egymillió román állampolgár dolgozik Nyugaton, ami fölöttébb káros jelenség. Sok szempont miatt nem jó ez így. Részben azért gond, mert nem itt fizetnek adót, de főképp azért, mert nem itt választják a gazdasági növekedést, nem itt tevékenykednek az ország fellendítéséért.

Az egészségügyi és az oktatási reformnak a szoros összefüggésében vélem felfedezni a szociális háló újjászövését, amit liberális piacgazdaságban elsősorban rászorulási alapon, nem pedig alanyi jogon kell megadni az embereknek. A középrétegnek nem támogatásokra, hanem alacsonyabb adókra és nagyobb vállalkozási lehetőségekre van szükségük. Támogatni csak azt kell, aki nem tud a munkaerőpiacon egyre keményebb versenyben helytállni.

Románia gazdasági fejlődésének iránya és buktatói 1989 után

CONSTANTIN POPESCU

Az ember és az emberiség számára legfontosabb három humán hatalom: az ész, a lélek és a szív csillaga vezérelt utamon, és ezek fényében dolgoztam ki előadásom témáját is. Példaértékű számomra, ahogyan e három tényező különválik, s ugyanakkor együttműködik. Így szeretném én is megköszönni önöknek, hogy meghívtak a Romániai Magyar Közgazdász Társaság XIII. Vándorgyűlésére, Kolozsvárra előadást tartani.

Az emberi élet folyamatos átmenet

Nézőpontom szerint az átmenetiség fogalma mélységében nem jelent egyebet, mint hogy az ember egész életében folyamatos átmenet alanya: ez a folyamat születéskor kezdődik, aztán fokozatosan fejlődik egy bizonyos életkorig, majd emberünk eléri élete alkonyát, a kijáratot, amikor is a lét alapvető paraméterei lefelé mutató ágba mennek át. Ebben az egyedi spirituális kalandban megkülönböztetünk egy normál, természetes lét-értelmet, ami mindannyiunk számára kívánatos, hiszen az életút kiteljesedését célozza meg, de ugyanakkor megkülönböztetünk egy ugyanilyen normális, természetes lét-értelmet, ami senki számára sem kívánatos. (Mert például ki szeretne megöregedni?) A természetellenes irány, az ellenirányból ható erő az, ami minden tekintetben ellentmond az emberi lét értelmének. Az egymás után következő generációk, az emberiség folyamatos megújulása teszi az életen keresztül vezető átmeneti periódust végeszakadhatatlan folyamattá. Értelemszerűen az egyén képtelen kiteljesíteni életét másként, mint a társadalom szerves egységekénti lényeként. Az egyént át kell hatnia a társadalmi együttélésnek

és a humán szolidaritás érzelmének – mondta Alfred Adler *Az élet értelme* című művében.

Emberként mindannyian egy bizonyos időegységet kapunk, ezt kell leélnünk, és senkinek sem áll jogában, hogy az egyént megfossza az életétől. *Az élet örömének az ára* című könyvemben (megjelent 1999-ben az Eurosong Kiadónál) azt fejtegetem, hogy az életöröm megtapasztalásának az ára minden egyes ember esetében az, hogy számba kell vennünk a lemondásokat, az áldozatokat, amelyeket egyénként hajlandók vagyunk elkövetni. Mindezt azért, hogy elérjük a tökéletes belső harmónia, a lelki béke állapotát, amikor is az állandó létbizonytalanság, a források korlátozott volta, embertársaink igazságtalansága és az életkor miatti elégtelenségek hosszú sora háttérbe kerül.

Emberi lényekként, ugyanakkor kisebb-nagyobb társadalmi csoportként is számunkra az élet átmeneti jellege akár azt is sugallhatja, hogy mi magunk is válságba kerülhetünk valamikor. Ebben a stációban az egyénileg megélt valóságunk, az élet létfontosságú paraméterei (vérnyomás, testhőmérséklet, munkatermelékenység, reáljövedelmek stb.) kisiklanak normális megszokott útvonalukról.

Az 1989-es Nagy Fordulat után egyénileg is, társadalmi csoportok részeiként is krízisbe kerültünk, ebben az átmeneti korban a válságon keresztül vezet utunk. 1995-ben közösen adtunk ki egy könyvet D. Ciucur professzor úrral, amiben azt próbáljuk bebizonyítani, hogy a román gazdaság a válságon keresztülvezető átmenetiségben lubickol, mivel legfőbb paraméterei az ellenirányba hatnak és mozognak – a normális várakozási idővel szemben természetellenes és nemkívánatos módon. Egyébiránt sorsunk jobbra fordulása nemcsak neked volna elképzelhető, hanem nekem is. Most, immár 15 évvel az 1989-es Nagy Fordulat után sem állíthatjuk azt, hogy a társadalom többsége átlépett volna ezen a válságkorszakon. Mi több, egyes szakértők úgy vélekednek, hogy a krízis csak tovább mélyül, és egyre szélesebbé válik. Mintegy ötös osztályzatként megkaptuk ugyan a működő piacgazdaság minősítést, azonban ez csak jelzi, hogy nem hagytuk magunk mögött súlyos gondjainkat, amelyekkel szembe kell néznünk, főleg nem a versenyképesség, az életszínvonal és a pénzügyi-gazdasági korrupció terén.

Az életen átvezető menetnek ára van, és költségeink állandóan növekszenek, mivel úgy szeretnénk kiteljesíteni életünket, hogy minél több látóhatárban ott szeretnénk lenni, át szeretnénk látni ezeken, még többet és még jobbat alkotva, olyan körülmények között, amikor is a források korlátozott, véges volta állandó bizonytalanságban tart bennünket. Sajnálatos módon az életúton átvezető átmenetiség költségei állandó jelleggel és kitartóan növekednek, többek között azért is, mert akarva, nem akarva kénytelenek vagyunk megfizetni az árát mások butaságának, gyűlöletének, intoleranciájának. Fizetünk a pszichikai járványokért (háborúk), de az inkompetenciának, valamint a nonprofizmusnak is kemény ára van. Hogy miért van ez így, azt senki sem tudná megmondani.

Amennyiben az élet nem volna ilyen rövid, s ha a természet nem lett volna ilyen „fösvény" velünk szemben, az emberiség bizonyára más jellegű gondokkal szembesülne. Mivel azonban ez nem így van, mindannyian igyekszünk minél jobban kiteljesíteni azt az életet, amely élnünk adatott. Tesszük ezt stabil társadalmi-közösségi keretben, demokratikusan elfogadott szabályok szerint, felügyeleti szervek autoritása alatt, amelyek e szabályok betartására figyelnek, ám olyan intézményrendszer árnyékában is, mint amelyet folyamatosan foglalkoztat a szabadságjogok továbbgondolása, illetve a kötelességek kérdése.

Az átmeneti kor krízishangulata, amelyet a végtelenségig vitt inkompatibilitás vált ki, csakis úgy változtatható meg, ha az élő, humán és társadalmi szervezetből kiiktatjuk a „rothadó" részeket, azokat az egységeket, amelyek megakadályoznak bennünket a normális viselkedésben. Amikor krízisállapotban vagyunk, úgy tudjuk azt meghaladni, ha tudatosítjuk, miről van szó, s közreműködünk azzal, aki segíteni akar rajtunk, de figyelembe vesszük a változtatások nehézségeit, és természetesen hiszünk sorsunk jobbra fordulásában is!

A várakozási időtől a megvalósítás idejéig

Az állandó átmenetiség által jellemzett életben természetes, hogy figyelembe vesszük egyénként, de kisebb-nagyobb társadalmi csoportként is: hova akarunk eljutni. Ennek a normális és kívánatos célkitűzésnek rendeljük majd alá a rendelkezésünkre álló forrásokat, minél koherensebben és minél hatékonyabban.

Elkülöníthetünk egy természetes, normális várakozási időt a sorsunk jobbra fordulásában. Jobbra fordul nekem, neked a sors kereke, és ilyenkor az emberek várakozásait a hit, valamint a jobb létben való reménykedés jellemzi. Csakhogy ez a várakozási idő – biológiai korunk függvényében – egyénenként nagyon is eltérő lehet. És a pillanatnyi biopszichológiai állapot is kihatással van rá, de azok a konkrét létfeltételek is rányomják pecsétjüket, amelyek között élnünk adatott stb. Ezenkívül létezik a természetes megvalósítási időszak: az életünk során kívánatosnak és szükségesnek vélt átalakulások az egyén, de a társadalmi csoport szintjén is fontosak. Ezek az átalakulások objektív és szubjektív, külső és belső tényezők együttes hatásából fejlődnek ki. Amikor a természetes megvalósítási idő és a normális várakozási idő fedi egymást, a dolgok megfelelőképpen működnek, az emberek

az előzetes tervek szerint koordinálják lépéseiket, és az elvárások lépésről lépésre teljesülnek. Elkülönítendő a reális megvalósítási időperiódus (ez általában hosszabb, mint a normális), ez ugyanis kihatással van a társadalmi nyomásnövekedésre, amit a maga során a várakozási időperiódusba kell beszámítani.

Romániának a Nagy Változástól számított 15 éve nem egyéb, mint az intézményi újjáépítés reális időszaka: hosszabb, mint a várakozási periódus, sőt a természetes megvalósítási időnél is hosszabb, amennyiben figyelembe vesszük a közép-kelet-európai államok tapasztalatát.

Számtalan átmenetiség

A központilag irányított tervgazdálkodásról a konkurenciaalapú piacgazdaságra való áttérés bonyolult folyamat, amihez számtalan tényezőnek össze kell játszania. Például az intézményrendszeri destukturációnak az intézményrendszeri újjáépítéssel egy időben kell léteznie. Ami viszont a spirituális-viselkedésbeli újjáépítési folyamatot illeti – a jelenlegi geopolitikai kontextusban, amelyben vagyunk –, a legbonyolultabb feladat, lévén, hogy az első tényező sikere vagy bukása a közösség általános létállapotától függ. Románia elsődleges feladata a demokratikus társadalmi berendezkedésre való átmenet, a konkurencialapú piacgazdasági struktúra kialakítása, ezáltal ugyanis az egymás mellett élő és egymást követő generációk elérhetik a megfelelő életminőségi standardokat. Eddig mindössze annyi történt, hogy létrehoztuk a konkurenciaalapú szegény piacgazdaság kereteit, ami a lakosság többsége számára nem egyéb, mint az egyirányú utcában forgalommal szembe haladni.

Az emberiség állandóan átmeneti folyamatok sokasága közepette mozog, és senki sem tudná megmondani, hogy ezek az időben összegződő folyamatok milyen végeredményt alakítanak ki. Feltételezzük, hogy jelenleg az átmenetiség és egy új fejlesztési modell fedi egymást. A tartós humán fejlődés pillanatnyilag többrendbeli fékező, gátló tényezőbe ütközik. Ilyen például a silány képzés, a szegénység, a fegyverkezési hajsza, a nagyhatalmak katonai monopolhelyzete stb. Az emberiség egyre inkább eltávolodik a tartós humán fejlődés követelményeitől. Vissza kellene térnie ehhez a spirituális evolúciós modellhez. A marxista szocializmusról, a tervgazdálkodásról a liberális kapitalizmusra és piacgazdaságra való átmenet mintegy másfélmilliárd egyént érint, és globális szinten is jelzi, hogy az átmenetiség számtalan folyamat együttes játéka. A keménymag a maga tiszta természetes valójában nem más, mint az egyéneknek az életen keresztül vezető útja, „átmenete". A keretet egy olyan társadalom biztosítja, amelyben a generációk együttélése és egymást követő törvényszerű hullámzása ugyanolyan objektív, egyértelmű tény, mint maga a gravitáció léte. Ennek a természetes és magától értetődő folyamatnak kell alárendelnie (az egyénnek is, a társadalmi csoportnak is) az összes szimultán átmenetiségi tényezőt.

A politikai keret megteremtése, a politikai pluralista rendszer kialakítása kívánatos célkitűzés, a gond csak az, hogy nem rendelkezünk kellő tapasztalattal e téren, illetve kipróbált, bevált elmélet sem áll rendelkezésünkre. Eközben egymilliárd ember egypártrendszerre berendezkedve él, méghozzá csodák csodája, marxista-reformpárti ideológiát követő országban. Itt folyamataiban figyelemmel lehet követni a más jellegű társadalmi modellre és a piacgazdaságra való áttérést, az átmenetet.

A rendállapot alkotóelemei

A szabadpiaci jellegzetességek sora, a konkurencia megjelenése és gyors fejlődési üteme, a vállalkozásalapítás körüli kockázati tényező és a kellő bátorság, amit az anyagi haszon, a profit motivál, mind-mind meghatározó fontosságú dolog. Az elv rendkívül egyszerű: a nagy profit jelentős kockázatvállalással jár, aki viszont nem kockáztat, annak a profitja eleve csak alacsony lehet, mert aki nem kockáztat, az nem is nyerhet.

A magánszféra növekedése a nemzetgazdaságban olyan mértékű, hogy GDP-részesedése 2003-ban 65 százalékos volt, és ez a külkereskedelmi mérlegre is kihatott. Az export esetében elértük a 66,6 százalékot, az import pedig 72,6 százalékot tett ki. Mellékes kérdés, hogy ez a részesedés, mint versenyképességi hajtóerő, hogyan alakult ki.

A Román Nemzeti Bank függetlenségének és intézményi hátterének a megteremtése azért fontos, mert ez a saját pénzügyi politika kidolgozásának és életbe léptetésének elsődleges követelménye.

Az értékpapírpiac intézményi keretének a megteremtése és működése (a többi pénzügyi-monetáris piacforma mellett) jelzi a konkurenciára alapuló piacgazdaság normális fejlődésvonalát.

Az EU-val elkezdett és ma is folyó tárgyalások azt a célt szolgálják, hogy kialakítva nemzetgazdaságunk számára a kellő feltételrendszert az uniós csatlakozáshoz, elérjük az egyetlen reális reformcélkitűzést: a konkurenciaalapú piacgazdaság elvei szerint működő rendszert. A konkurenciaalapú piacgazdaság működéséhez szükséges intézményrendszer kialakítása elsődleges célkitűzés, természetesen mindez a lojális konkurencia elvei szerint, úgy, hogy a törvénytelen módszereket és a monopólium-centrikus gondolkodásmódot kiiktatjuk a képletből.

Menetiránnyal szemben ható erők

A nem természetes állapotot alapjában véve a menetiránnyal szemben ható erők határozzák meg. Mindezt a termelők és a fogyasztók nem kívánt hatásként érzékelik, de a társadalom túlnyomó többsége is ugyanezt érzi. Véleményem szerint a következő tényeket szögezhetjük le:

a) Két párhuzamos gazdasági élet létével és működésével kell számolnunk, az egyik a hivatalos és a másik a hivatalosan számon nem tartott. Ez a két réteg 1989 után állandóan növekedett, azonban a gyorsabb ütemű növekedés a hivatalosan számon nem tartott, ún. feketegazdaság esetében következett be. Bizonyos keretek között Japán 3 és az Egyesült Államok 10–11 százalékos feketegazdasága „normális", mert úgy értékelik, hogy természetes jelenség a hivatalosan számon nem tartott gazdaság évi növekedési üteme. Nálunk ez az érték jóval meghaladja a normálisnak tűnő szintet. Ha elvonatkoztatunk a hivatalosan nem jegyzett üzletelés embertelen és törvénytelen voltától, amelyhez minden egyes ország jól körülhatárolható elvek és általános érvényű szabályok szerint viszonyul, Romániában 1989 után a hivatalosan nem jegyzett üzletelés felbukkanása és gyors fejlődése nem más, mint az elszegényítő zsugorodás, a vállalkozóktól indokolatlanul sokat elrabló, túlzó fiskalitás, az embert semmibe vevő bérrendszer, az egyre szegényebbé tevő fejlődés okozta átgondolatlan kormánypolitika természetes következménye. A kormányzat különös módon viszonyul az átmenetiség prioritásaihoz, a fejlesztést és a versenyképességet úgy képzeli el, hogy egyet nyilatkozik, és egészen mást cselekszik (lásd összehasonlításban a tanügy, az egészségügy stb. esetét például a kormányzati és parlamenti bérekkel).

Mégis azt mondanám az eddig elhangzottak fényében, hogy igencsak „szerencsénk" volt, hogy létezett a gazdasági életben ez a hivatalosan számon nem tartott, nem jegyzett rész. Egyébként ki tudja, mi történhetett volna az 1989 utáni pusztító jellegű kormánypolitikák közepette!

Hogyan lehetne ezt az állapotot meghaladni? Megfelelő adórendszert kell kidolgozni; a pénzügyi politikának a hivatalosan jegyzett vállalkozásokat kell támogatnia; a privatizációt a közösség javára gondolva kell végrehajtani, „embertelen" csúszópénzek nélkül; a bérrendszernek olyannak kell lennie, hogy az életöröm természetesnek tűnjék; demokratikus ellenőrzés alá kell vonni az egyeseket indokolatlanul meggazdagító, másokat viszont természetellenesen leszegényítő politikát; ténylegesen és időtálló módon el kell különíteni a hatalmi övezeteket az államon belül; a közpénzek esetében teljes körű és tényleges ellenőrzési mechanizmust kell kidolgozni. Ezt az utóbbi forrást végérvényesen el kell választani a pártpolitikai célkitűzések világától.

b) Az átmeneti korszaknak ebben a periódusában tanúi vagyunk a pénzben kifejezhető nominális gazdasági élet „elszakadásának", látjuk, hogyan távolodik el a reális nemzetgazdaság egészétől. Ebben a periódusban a GDP, névleges értékben legalábbis, növekedik, azonban valójában – reális értékében – igenis csökken. Miközben az embereknek a mindennapi életükhöz, illetve a vállalkozóknak a maguk vállalkozásaikhoz igenis szükségük van tejre, számítógépre, kenyérre, búzára, borra, bútorra stb., minket isten bizony hidegen hagy a GDP névleges értéknövekedési üteme, ami a valóságban, a mindennapi életre kivetítve azt jelenti, hogy egyre kevesebb dolgot, gazdasági javat tudunk megszerezni. Az ok az átmeneti korszak nem megfelelő monetáris politikájában keresendő.

c) A nemzetgazdaság immár 15 éve lábadozik – próbálja megtalálni az átmenetet legalább a piacgazdaság szegény változata felé. Nem a társadalom igényeit figyelembevevő piacgazdaság felé igyekszünk, hanem egy „kicsi" piacgazdasági struktúra felé, amelyben a kis- és középvállalkozások százai semmiképp sem lehetnek versenyképesek a multi- vagy transznacionális vállalatokkal szemben (amelyek nehezen ellenőrizhető „monopol" érdekeik által vezérelve lépnek fel Románia területén). Az ellenkező irányban pedig ott van a kormányzati ideológia és politika, miszerint Románia csak akkor érvényesülhet igazából, ha a kis- és középvállalkozásokat fejleszti! Egy modern piacgazdaságban a kis- és középvállalkozások millióit látjuk, amint a nagyvállalatok körül döngicsélnek, és ott természetes jelenségnek számít a létük. Nálunk azonban a kis- és középvállalkozások a nagy cégek által megszilárdított gazdasági és pénzügyi világban mozognak, és így már egészen más a szerepük: tartalom nélküli forma mindez. Románia gazdasága létezik és túlél – a kis- és középvállalkozások által –, azonban teljes egészében és tragikusan kilóg a versenyképesség, az aktív szerepvállalás sorából. Nálunk a kis- és középvállalkozások sínylik meg leginkább a nem megfelelő makrogazdasági politikai irányvonalat. Ezek a cégek képtelenek tudományos kutatással foglalkozni, de modern vállalatvezetésre sem gondolhatnak, marketingjük sem lehet túlságosan aktív, végső soron pedig nem mutatnak fel olyan termékskálát, amely reális kihívást jelentene a konkurencia számára. Romániában tehát a kis- és középvállalkozások léte nem egyéb, mint a túlélési reálgazdaság kézzelfogható jele, éppen ezért belecsúsznak a hivatalosan nem iktatott vállalkozások világába.

d) További ellenirányból ható erő volt a gazdasági növekedés negatív volta, ami a gazdasági élet egészét elszegényítette és destabilizálta, a működésképtelenség felé sodorta. Mindezt csak felerősítette a 2001 utáni gazdasági növekedés, ami

a maga során ugyancsak szegényített! Számunkra a GDP-növekedés a maga elszegényítő hatásával, illetve közben a visszafelé ható, csökkenő fejlődés ugyanazt a hatást érte el: erőforrás-pazarlást, a lehető legnegatívabb következményekkel! Ezért merem kijelenteni, hogy reális értelemben vett gazdasági növekedésre van szükségünk, ami végre-valahára (fokozatosan) a lakosság többségének az életszínvonal-növekedéséhez járul majd hozzá. Egyébként mi is töprenghetünk, akárcsak N. N. Constantinescu akadémikus: eddig országunkban vajon kinek az érdekét szolgálta a tervgazdaságról a piacgazdaságra való átmenet?

e) Románia 1989 előtt kialakult gazdasági identitása megszűnt, a reálgazdaság pedig állandó válságokba, egyensúlyhiányokba sodródott, folyamatos gondot jelentett a nemzeti termelés nagysága és a nemzeti fogyasztás közötti vészes különbség – mindez pedig együttesen oda hatott, hogy beszélni sem érdemes ebben a periódusban versenyképes nemzetgazdasági tudatformálódásról, ennek létéről. Vagyis Romániának ma nincs gazdasági identitása, legalábbis nem olyan, amely makrogazdasági értelemben stabilizálhatná – miközben kölcsönösen kifizetődő módon kellene az EU-hoz csatlakoznunk. Gazdasági identitásválságról beszélhetünk tehát, amely napról napra erősödik, főleg ha a versenyképesség gazdasági és társadalmi-humán vetületeit vesszük figyelembe. Sürgősen ki kell dolgoznunk – az EU-integrációra gondolva – Románia gazdasági identitás-stratégiáját.

f) Az intézményrendszer leépülésével párhuzamosan figyelemmel követhetjük a félszeg próbálkozásokat, amelyek mind-mind egyfajta intézményrendszer-újjáépítésről szólnak. Csakhogy ebben az új rendszerben a minimális szabálymennyiséget sem tartják be, amelyhez megfelelő ellenőrzőtestület, illetve ilyen értelemben intézményesült mechanizmus sem létezik, hogy a súlyos kihágásokat kordában lehessen tartani.

g) A legsúlyosabb tényező: Románia gazdasági életének stressz-értéknövekedése (s ez érvényes a maga során a termelőkre, illetve a fogyasztókra is). 1990–2004 között Romániában riasztó mértékben csökkent a nemzetgazdaság szereplőinek a normális reagálóképessége, így belesodródtak vagy a feketegazdaságba, vagy a tartós elszegényedés örvényébe, netán a múltat faggatják könyörögve-siránkozva, vagy ami ennél is riasztóbb: elfogadják a humánum bukásának gondolatát!

A gazdaság stressz-faktor növekedését a következő makrogazdasági mutatók alakítják: a többség számára, az embersors jobbra fordulására elegendő reális várakozási idő hosszabbra nyúlik, mint a célok eléréséhez szükséges reálidő; az egy főre eső GDP-ben kifejezett küladósság átlép egy bizonyos kritikus értékhatárt (1990-ben 0,57, 1991-ben már 39,7 százalék volt, de következnek a hullámvölgyek, állandó növekedéssel és csökkenéssel, míg végül 1999-től 2001-ig ismét ugrásszerű a növekedés el egészen 29,08 százalékig, ami napnál is világosabban jelzi Románia folyamatos, egyre nyilvánvalóbb eladósodását. Ebben mindössze az a szomorú, hogy ez az óriási erőfeszítés a legkisebb mértékben sem csapódott le pozitív értelemben a gazdasági és társadalmi színtéren.); 1996-tól kezdve Romániának egyre inkább be kell látnia, hogy képtelen önerőből pénzelni, fenntartani saját nemzetgazdaságát; ami az import export általi lefedettségét illeti, a 80 százalék fölötti átlagértéknek megnyugtatónak kellene lennie, azonban a két réteg fejlődésdinamikája épp gazdasági versenyképességünk szempontjából nézve aggasztó; a nettó kivitel, valamint a folyó fizetési mérleghiány állandóan a negatív értékek mezején mozog, s ezt csak súlyosbítja a költségvetési hiány (ez 1990-ben 0,40%, de 1992-ben már 4,60%); tehetetlenül szemléljük az árak állandó növekedését, de elsősorban a fogyasztási cikkek ára érint fájdalmasan bennünket, főleg, hogy az árrobbanás mindig meghaladja a munkadíj növekedési ütemét; a belföldi piacon az előállítási költségek, valamint a nemzeti valuta dollárban és euróban kifejezett értéke az egyik legstresszelőbb gazdasági tényező, ráadásul ez minden egyes vállalkozóra kihat, és a lakosság is iszonyatosan megérzi hatását; az átlagbér és a nyugdíj vásárlóereje két olyan szocio-gazdasági mutató, ami jóval az emberek természetes elvárásküszöbe alatt marad (az átlagnyugdíj esetében csak 2000-re sikerült elérni 1989-es vásárlóerejének alig 43,9 százalékos szintjét); természetellenes ugyanakkor az aktív keresők és nyugdíjasok közötti arány, főleg, hogy a munkatermelékenység igen alacsony. 1997-től Romániában több nyugdíjas él, mint aktív kereső, és ez az átmeneti korszak egyik legsúlyosabb rendellenessége, éppen ezért jelentős kihatással van a gazdasági stresszfaktor alakulására. Az adórendszer ugyanilyen nyomasztó tényező: a GDP harmadát adókból hajtják be, és ez azért nem jó, mert a feketegazdaság megerősödésének kedvez, áttételesen pedig ez is a gazdasági stresszt fokozza. A lakosság 40 százaléka a szegénységi küszöb alatt tengődik, és 20–23 százaléknak nincs esélye, hogy hatvan évnél tovább éljen. A tanügy a GDP mintegy három százalékát kapja, és Európában első helyen állunk az analfabéták tekintetében. Mindezek a tényezők az átmeneti korszak legsötétebb oldalát jelzik.

h) Románia fejlődési esélyeinek téves magyarázata arra alapozódik, hogy mindez az EU irányából hat felénk. Iszonyatos tévedés, hiszen tudnunk kell, hogy az igazi változás minden egyes esetben belülről hat kifelé, sosem fordítva.

i) Veszélyes továbbá a gazdasági szabadság felügyelet és el-